

**XXIII. reál- és humántudományi Erdélyi Tudományos Diákköri Konferencia
(ETDK)
Kolozsvár, 2020. május 21–23.**

Az arisztokrácia szerepe, mint kultusz és hagyomány a turizmusipar vonzáskörzetében

Szakirányító:

dr. Máthé András-Árpád

egyetemi adjunktus

Kolozsvári Magyar Földrajzi Intézet

Szerző:

Mészáros Boglárka-Ágnes

Babeş-Bolyai Tudományegyetem

Kolozsvár, 2020. június

Tartalomjegyzék

1	BEVEZETÉS.....	2
2	SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS	2
2.1	Az arisztokrácia, mint fogalom definiálása	2
2.2	Kultusz kutatás a turizmusban.....	3
2.3	Az erdélyi magyar arisztokrácia története	4
2.3.1	A nemesi gyökerek.....	4
2.3.2	Szerepvállalások a társadalomban	5
2.3.3	A pusztulás kezdete	6
2.3.4	A fordulópont.....	8
2.3.5	Restitutio in integrum?	9
2.4	Az értékmentés megnyilvánulási formái	10
2.4.1	Turisztikai célú hasznosítás	10
2.4.2	Koncessziók	13
2.4.3	Értékesítési perspektívák.....	14
2.4.4	Alapítványok és egyesületek	14
2.5	Negatív példák	15
2.6	Idegenforgalmi hasznosítás külföldi viszonylatban.....	16
2.6.1	A brit királyi család és rezidenciáik szerepe a turizmusban.....	17
2.6.2	Ikonikus uralkodók kultusza.....	20
2.6.3	Versailles és Fontainebleau, mint turisztikai desztinációk.....	22
3	CÉLKITŰZÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK	23
4	KUTATÁSI MÓDSZEREK	24
5	EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK.....	25
5.1	A szövegelemzések eredménykimutatásai	25
6	KÖVETKEZTETÉSEK	33
7	ÖSSZEFOGLALÁS	34
8	FELHASZNÁLT IRODALOM	35

1 BEVEZETÉS

Jelen dolgozat keretében az erdélyi magyar arisztokrácia, egyes nyugat-európai királyi családok és ikonikus történelmi személyiségek úgynevezett uralkodói kultuszának a turizmusiparral való kapcsolatát vizsgáltam.

Dolgozatomban igyekeztem feltárni, hogy a jelenkor embere miképpen viszonyul elsősorban a modernkori arisztokráciához, továbbá egy-egy napjainkban (tettei, bizonyos tulajdonságai révén elhíresült) ikonikusnak vélt uralkodó személyéhez. Mindemellett eltökélt szándékom volt kideríteni, hogy mit képvisel ma ezen társadalmi réteg, milyen befolyást gyakorol a turizmusiparra, valamint képezheti-e az egyes történelmi uralkodók kultusza egy kastély vonzerejének bizonyos szegmensét. A kutatás középpontjában, ilyenformán négy erdélyi magyar nemesi család, négy híres nyugat-európai arisztokrata személyiség és azok rezidenciái állnak.

A dolgozat szerkezetét tekintve négy fő részre és további alrészekre tagolódik. Az első fejezet egy részletes szakirodalmi áttekintést tartalmaz, amely a kutatás elméleti keretét adja. Ezen belül az erdélyi magyar nemesség és a nyugat-európai arisztokrácia életének bizonyos szakaszaira – az előbbieket esetében különös tekintettel a XX. századi eseményekre – egyaránt kitérek, beleértve a kastélyaik történeti, építéstörténeti fejlődését is, a restitúciótól egészen mai rendeltetésükig. A következőkben a dolgozat célkitűzéseit és hipotéziseit ismertetem, majd az alkalmazott kutatási módszereket is megnevezem. Az utolsó fejezetben az illető kastélyokra vonatkozó webes tartalomelemzésből származó eredményeket vázolom fel, kiértékelve azokat. A dolgozatot végül következtetésekkel és összefoglalással zárom.

2 SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

2.1 Az arisztokrácia, mint fogalom definiálása

Az arisztokrácia a szó eredeti ógörög értelmében a legjobbak uralmát, később azok csoportját jelenti: az állam irányításában meghatározó szerepet játszó legvagyonosabb polgárok, majd a nagybirtokos nemesség legelőkelőbb és legvagyonosabb rétege képezte. (CSINTA, 2015)

A nemesség a társadalom legmagasabb ősi kiváltsága, amely apáról fiúra szállt. Az uralkodó adományozta azoknak, akik hőstetteikkel, katonai szolgálattal, az uralkodó iránti kitartó hűségükkel kiérdemelték. A nemesség visszavonhatatlan. Az arisztokrata elveszítheti vagyonát, sőt életét is, de nevét és nemességét mindörökké meg kell tartania. (CSINTA, 2015)

Jelen kutatás középpontjában elsősorban az erdélyi magyar arisztokrácia áll, éppen ezért lényeges tisztázni, hogy ezen társadalmi osztály alatt pontosan mi értendő: az erdélyi arisztokrácia a történelmi Erdély-, azaz Belső-Erdélyben őshonos, évszázadok óta ott birtokokkal rendelkező és ott élő, főnemesi címmel bíró családokat és azok leszármazottait foglalja magában. (SZTÁRAY, 2019) Ezen belül a grófi (a főnemesség egy magasabb foka), illetve bárói (legalacsonyabb főnemesi méltóság) rangú családokkal foglalkoztam részletesebben.

A külföldi vonatkozásokat tekintve a legmagasabb, királyi címmel rendelkező egykori uralkodókat, a modern arisztokráciát illetően pedig az előbbi mellett, a hercegi rang is feltűnik, mint a főnemesi címek sorában a második legrangosabb.

2.2 Kultusz kutatás a turizmusban

A kultusz kutatás eredetileg az irodalomtörténet, vagyis különféle irodalomtudományi és egyéb irodalomhoz kapcsolódó szöveg (kritika, emlékbeszéd, laudáció, napló) vizsgálatára terjed ki, emellett, viszont kiterjeszthető a tudományokról való társadalmi és szaktudományos beszédre is. A kultuszok a modern társadalomban egyfajta köztes pozíciót foglalnak el emlékezet és történelem között. (ZSIGMOND, 2008)

Maga a kifejezés a latin *cultus* szóból ered, melynek jelentése törődés vagy imádat. Átvitt értelemben valaminek vagy valakinek a túlzott tiszteletére, személyi kultuszára utal. (KISS-DOBOS, 2018) A XX. században ez utóbbit a kor fasiszta és kommunista diktátoraihoz társítottuk, a kifejezés azonban ennél jóval korábbról származik, és sokkal mélyebbről gyökerezik. Az ókori birodalmak vezetőit hajdanán istenségeknek tartották, az idő előrehaladtával a keresztény Európában immár az uralkodók isteni származása elképzelhetetlen volt, így ezentúl azok Isten kegyelméből uralkodtak.

A kultuszok a jelenkor társadalmában való megjelenésére számos példa létezik. Napjainkban valamennyi ikonikusnak vélt európai történelmi uralkodó személyét kultusz övezi: többek között ide sorolható Erzsébet magyar királyné ún. Sissi-kultusza, XIV. Lajos, aki önmagát a Naphoz hasonlította, vagy az egyebek között házasságairól elhíresült VIII. Henrik. Ezen uralkodók bizonyos tulajdonságaik, tetteik, vallott nézeteik révén már életükben szimbolikussá váltak, haláluk után pedig személyük körül igazi kultusz alakult ki.

Arra vonatkozóan, hogy az uralkodókat övező kultusz milyen szerepet játszik a kastélyok, mint turisztikai objektumok népszerűségében egyelőre kevés kutatás született. Minden bizonnyal fellelhetőek bizonyos kapcsolódási pontok. A dolgozatban ennek felderítésére is kísérletet teszek.

2.3 Az erdélyi magyar arisztokrácia története

A következőkben az erdélyi magyar arisztokrata családok több korszakot felölelő története kerül bemutatásra, különös tekintettel a társadalomban betöltött szerepükre, a kitelepítések éjszakájára, a szocialista korszak hányatott évtizedeire és a rendszerváltás után kínálkozó lehetőségek, talán sosem várt megjelenésére. Ez az immár 71 évet felölelő időszak megpróbáltatások sorát, olyan azelőtt sosem tapasztalt akadályokat gördített a nemesi családok útjába, amelyek mindenkire eltérően fejtették ki hatásukat. Egyesek megtörtek, és a felejtést választották, mások túléltek és harcba szálltak jogaikért. Ez a történet róluk szól...

2.3.1 A nemesi gyökerek

Kőváry László (1819-1907) egyike azon történészeknek, akik műveikben az erdélyi magyar arisztokráciát is részletesen tárgyalják. Erdély nevezetesebb családai (1854) című könyve fontos információkkal szolgál az erdélyi nemesi családnevekről és családfákról. Kötetében 267 nemesi családnevet említ, külön kitérve arra is, hogy ezek közül melyik család halt ki és melyik rendelkezik még leszármazottakkal. A XX. század zavaros eseményei azonban olyannyira ellehetetlenítették az arisztokrata egzisztenciát, hogy csupán a több hullámban végbemenő,

ezáltal szinte követhetetlen emigrációs folyamatok sem tették lehetővé, hogy a továbbiakban ilyen jellegű összesítő felmérés készülhessen. Jelenleg tehát arra vonatkozóan, hogy hány erdélyi magyar nemesi család maradt fent szerte a világban és közülük hányan tértek vissza Erdélybe pontos adat nincs. Az viszont bizonyos, hogy jelen pillanatban nagyjából egy tucatnyi magyar főnemesi családról beszélhetünk 25-35 taggal, beleszámítva a visszaköltözőket is.¹

A hazatérők között említhetjük többek között a Bánffy, Kálnoky, Mikes, Haller, Bethlen, Kemény, Teleki, Apor, Dálnoki (Borbáth), Csávossy, illetve Barcsay családokat. Néhányukra külön fogok hivatkozni a továbbiakban.

2.3.2 Szerepvállalások a társadalomban

Az egykor igen kiterjedt erdélyi arisztokrácia tagjai a társadalom szerves részét képezve, több évszázadon keresztül vezető szerepet töltöttek be úgy a politikai, mint a gazdasági és kulturális életben egyaránt. Az európai vagy akár nyugat-magyarországi társaikkal ellentétben, azonban itt nem alakultak ki akkora jelentőségű és kiterjedésű, egybefüggő nagybirtokok. (SZTÁRAY, 2019) Mindez részben földrajzi értelemben vett elszigeteltségének, sajátos történelmi múltjának köszönhető. Ennél fogva az alapjaiban is szerényebb anyagi helyzettel rendelkező erdélyi főnemesség mindig is nyitottabb és elfogadóbb volt, szorosabb kapcsolatot ápolt a köznéppel. Ez ma sincs másképp, mi sem bizonyítja jobban a barátságos viszonyt a Magyarországról, közvetlenül tanulmányai elvégzése után hazatelepülő báró Bánffy Farkas tapasztalatainál: (SCHOLTEN, 2015) „hozzám is hoztak már tönkrement rotációs kapát, hogy a báró úr biztosan tudja mit kell vele csinálni...Ez egyfajta bizalom, van amikor gyógyszerért jönnek, tanácsot kérnek.” A nemesi családok tehát mindvégig tiszteletbeli tagjai voltak kisebb közösségüknek, akik bizalommal fordultak hozzájuk ügyes-bajos dolgaikkal, mindemellett birtokaikon munkalehetőséget is teremtettek a helybeliek számára.

A szocialista Romániában azonban nem volt maradása az arisztokrata családoknak. A kitelepítést követően az állam továbbra is igyekezett mindent elkövetni annak érdekében, hogy erejüket megtörve, tekintélyüket aláásva rossz fényben tüntesse fel őket. Az immár a társadalom legaljára

¹ Gróf Haller Béla becslései szerint

taszított nemesség mellett mindezek ellenére továbbra is hűen kitartott a köznép, még ekkor is tisztelet övezte azon kevés családokat, amelyeket nem tudott elűzni a kommunista rendszer. A szoros kötődés pedig egyértelműen az évszázados múltú bensőséges viszony és feltétel nélküli segítségnyújtás eredménye.

Mára a társadalomban betöltött szerepük valamelyest megváltozott, hatalmuk szimbolikussá vált. A mai világ politikai-gazdasági életében már kevésbé a tekintély megjelenítőjeként mutatkozik az arisztokrácia. Sokkal inkább egyfajta csodálkozással veszik tudomásul szívós jelenlétét a világban [...] a mintaként való szerepeltetés helyett pedig gyakran felülkerekedik az ironikus hangvétel. (CSINTA, 2015)

2.3.3 A pusztulás kezdete

Az erdélyi nemesség megbénítása több hullámban történt. A trianoni határváltozást követően, majd a szociális érzékenység jegyében végrehajtott, azonban valójában a magyar birtokos réteg és az egyházak gazdasági erejének megtörését célzó 1920/21-es romániai földreform következtében a főnemesek kezén lévő birtokok aránya és nagysága egyre csökkent. (BICSOK-ORBÁN, 2011; SZTÁRAY, 2019) Szemléltetésképpen Romániában összességében a földalap több mint 20%-át, mintegy hatmillió hektár földet sajátítottak ki, és ebből 1938-ig 4,3 millió hektár földet osztottak szét a parasztok között; a magyar egyházi földbirtokoknak pedig 85%-a esett a kizsákmányolás áldozatául. (BIRÓ, 2019) A még ezek után is magyar kézben maradt földbirtokokat a következő, Petru Groza által (a Vörös Hadsereg nyomására) elrendelt 1945-ös agrárreform értelmében sikerült kisajátítani. Jóllehet a szigorú törvénykezesek, a későbbi államosítással karöltve szinte teljesen tönkretették a magángazdaságokat.

A román államosítási törvény 1948. június 11-én lépett érvénybe, és kiterjedt úgy az ingó- és ingatlanvagyonokra, mint a különböző gazdasági társaságokba fektetett tulajdonrészekre is. A változás pedig csak az 1989-es rendszerváltás után következett be.

2.3.3.1 A kitelepítések éjszakája

A kommunista rendszer kiemelt problémának tekintette az osztályegyenlőtlenség kérdését. Egyik elsődleges célja az arisztokrácia megsemmisítése volt, ilyenformán nagyon kemény küzdelem folyt az osztályharc jegyében, a teljes fizikai felszámolásig elmenően.²

1949. március 3-a jelentős mélypontként íródott be a mindenkori erdélyi magyar arisztokrácia történelmébe. Az éj leple alatt igen szervezeten és hatékonyan kezdődött meg a főnemesi családok összegyűjtése és állandó lakhelyüktől távol eső kényszerlakhelyekre való deportálása. Mindezt néhány óra leforgása alatt, ellenkezést nem tűrve hajtották végre. Olyan szintű diszkrécióval kezelték az ügyet, hogy a legtöbb család tudomást sem szerzett a rájuk váró borzalmakról. „1949. március 2-áról 3-ára virradóan a családdal közölték, hogy minden ingó- és ingatlan vagyonuk az állam tulajdonába kerül. Teherautón vitték őket a marosvásárhelyi miliciára, ahol a személyikbe beütötték a D.O.-t (domiciliu obligatoriu), itt kellett lakást keresniük maguknak.” – idézi gróf Haller Béla az ominózus éjszakát. (MARGITTAI, 2019) Néhányuk viszont, mint a Mikes család is, volt abban a kivételes helyzetben, hogy előre tudták mi van készülóban, így nem érte őket teljesen váratlanul a rajtaütés. Miután az aranyosgyéresi jegyző megüzente, mire készül a kommunista hatalom, sürgősen kerestek egy teherautót, felrakták a párnákat, paplanokat és a kamrában fellelhető élelmet. Ezzel dőcögtek be Kolozsvárra.³

Ettől fogva az erdélyi arisztokrácia (beleértve a román arisztokratákat is) teljesen jogfosztottá válik. Nemcsak vagyonukat vesztik el, de a nép ellenségének is titulálják őket.

2.3.3.2 Eltérő sorsok

A szocializmus évtizedeit egységesen minden arisztokrata család megsínylette. Mégis különböző módon élték meg az élet rájuk rótt nehézségeit. Egyeseknek a kisebbik rossz jutott, másokra sorozatos megaláztatások vártak. Voltak, akik elfogadták sorsukat, viszont akadtak olyanok is, akik sosem tudtak beletörődni a rendszer igazságtalanságaiba – talán szívük mélyén az előbbieket sem.

² Tófalvi Zoltán történész megállapítása (2019)

³ Mikes Borbálát idézi Csinta

A viszonylag szerencsésnek nevezhető családoknak erdélyi városokat jelöltek ki kényszerlakhelyül, ide tartozik például: Déva, Gyulafehérvár, Marosvásárhely vagy Sepsiszentgyörgy. Ennek köszönhetően eleinte még néha haza is tudtak „szökdösni”, de később az egyre súlyosbodó szigorítások miatt természetesen már ezt sem tehették meg. Ezzel szemben sokan, főként a háromszékiek (pl: Kálnoky-, Borbáth-család) Dobrudzsába kerültek. (BIRÓ, 2019)

Személyi szabadságjogaiktól megfosztva, sokszor embertelen körülmények között, rangjukhoz méltatlan munkát végeztettek velük. Néhányan még a kényszerszolgálatból, és az alaptalan vádakon alapuló börtönbüntetést sem kerülhették el. 1950-es évek elején gróf Haller Jenőt például, a pénzváltásról való rémhírek terjesztésével vádolták meg és 9 hónap kényszerszolgálatára ítélték. Gróf Teleki Kálmán idősebb nővére, Erzsébet pedig 1957-ben börtönbe került. Politikai per áldozata volt: 1956-ban legépelte néhány oldalnyi röpiratot, amiért 15 évet kapott, s abból 7 év és 4 hónapot le is ült. (CSINTA, 2015)

Korlátozták továbbá a főnemesség sarjainak tanulmányi lehetőségeit is, ami abban nyilvánult meg, hogy középiskolai tanulmányaik befejezése után nem állt jogukban felsőoktatási intézményekben továbbtanulni.

Az arisztokraták kényszerszolgálatára való kötelezése azonban a kommunista rendszer öngólját jelentette, (CSINTA, 2015) ugyanis még ebben a helyzetben is erkölcsi példát mutattak, nagy lelki erővel, emberi közvetlenségről tettek tanúbizonyságot. Sikerült rácsafolniuk mindarra, amit a hivatalos propaganda terjesztett róluk⁴. Bizonyították helytállásukat.

2.3.4 A fordulópont

A kommunizmus idején az erdélyi arisztokrácia helyzetét nem csak nemesi származása, de magyarsága is nehezítette. A kettős üldöztetés miatt pedig sokan döntöttek túlélési stratégiaként a külföldre emigrálás mellett. A trianoni békeszerződést követő első nagy kivándorlási hullám után a második világháború végén hagyták el közülük a legtöbben Romániát, Erdélyt. (SZTÁRAY, 2019) A kommunista diktatúrában, bár nem volt lehetőség az kivándorlásra, a

⁴ „nem győzték szajkózni e társadalmi réteg életképtelenségét”-állapítja meg Csinta

kényszerlakhelyek 1963-as feloldását követően némely történelmi családok fiatal tagjainak – a jobb élet reményében – mégis sikerült elhagyniuk szülőföldjüket.

Egyes családok, viszont vállalták az évtizedes megpróbáltatásokat és Erdélyben élték le az életüket. Gróf Haller Jenő a következőket vallotta: „Az elmenés kitérést jelentene a sors elől, ami pedig mindenképpen méltóságvesztéssel jár.”(CSINTA, 2015) Mindemellett az Apor család is hasonlóan vélekedett a kivándorlás gondolatáról.

Az 1989-ben bekövetkezett rendszerváltozás nem csak egy új korszakot jelentett, de az immár megnyílt határok révén lehetőséget kínált a „szabad mozgásra.” A Ceaușescu házaspár december 22-i kivégzésének híre mintegy futótűzként terjedt szerte a világban. A változás szele a korábban kitelepült erdélyi arisztokráciához is elért. Sokuk számára ekkor vált egyértelművé, hogy haza kell térniük...

2.3.5 Restitutio in integrum?

1989 után a társadalom a piacgazdaság megteremtését, a magán- és köztulajdon helyzetének rendezését, a diktatúra évtizedeiben elszenvedett erkölcsi és anyagi károk kárpótlását várta el a régi-új politikai elittől. (BIRÓ, 2019)

A vagyoni kárpótlást illetően az ország a *restitutio in integrum* (jogokba való visszahelyezés), tehát a javak természetbeni visszaszolgáltatásának elvét követte. Az 1945 és 1989 között elkobzott javak visszaszolgáltatására az elmúlt évtizedekben pedig több törvény is született.

A kezdetben (1990-es évek) csak az egykor magánkézből levő földterületek és erdők visszaigénylésére vonatkozó törvények, később az ingatlanok egészére (kastélyok és kúriák) is kiterjedtek, sőt az igénylők körét is fokozatosan bővítették, így nem csak a román állampolgárok, hanem a külföldiek is benyújthatták visszaigénylési kérelmüket. Románia ilyenformán 2001-ben kezdte el a restitúciót, mivel a NATO-tagságnak feltétele volt a kommunista diktatúrából fennmaradó kárpótlási ügyek tisztázása. (ÁGOSTON, 2018)

Romániában jelenleg számos tényező hátráltatja a restitúciót és általánosságban véve elmondható, hogy a román hatóságok és bíróságok gyakran az időhúzásra játszanak, és sokszor

banális okokra hivatkozva dobnak vissza egy-egy visszaigénylési kérelmet, viszont az sem ritka, hogy már visszaszolgáltatott ingatlanokat államosítanak vissza. Szemléltetésképpen jelenleg is megközelítőleg 1,2 millió per van folyamatban az országban, valamint ezres nagyságrendű a strasbourgi Emberi Jogok Európai Bírósága által tárgyalta romániai restitúciós ügyek száma. (SZTÁRAY, 2019)

A rendszerváltozás óta számos erdélyi magyar arisztokrata család döntött a hazatérés mellett, hajdani ingatlanjaik, földbirtokaik visszaszerzését tűzve ki célul. A rengeteg nehézség és az akár évtizedekig is eltartó visszaigénylési perek dilemmája sem tántorította el őket, hiszen gróf Teleki Kálmán szavaival élve: „Próbálkozni mindenképpen kell. Egyenesen kötelező.”⁵

2.4 Az értékmentés megnyilvánulási formái

Az elmúlt három évtized során, hosszadalmas perek árán visszaszerzett ingatlanoknak különböző rendeltetést szántak jogos tulajdonosai. A családonként változó elképzelések mellett, a rendelkezésre álló pénzügyi erőforrások, személyes korlátok, állandó politikai bizonytalanság, és a túlzott mértékű bürokrácia egyaránt befolyásolja a döntéshozatalt.

A jelenkor társadalmában az ilyen jellegű műemlékek felértékelődésével, azok birtoklása hatalmas felelősséget jelent. Épített örökségünk védelme és megőrzése pedig nem csak az arisztokrácia kötelessége, hanem mindnyájunk feladata.

2.4.1 Turisztikai célú hasznosítás

A hagyományos képlet szerint egy négyzetméter kastély fenntartásához alapvetően egy hektárnyi erdő szükséges. (CSINTA, 2015) Amennyiben tehát nem állnak rendelkezésre megfelelő anyagi erőforrások, ezen épületek karbantartása szinte kivitelezhetetlen. Ebben az esetben célszerű lehet a kastélyok turisztikai körforgásba való bevonása. Az ilyen jellegű hasznosítás révén az állandó

⁵ Idézi gróf Teleki Kálmánt Csinta

vagy időszakos bevételszerzés mellett, az épület szervezett keretek között való működése is biztosított.

Hazánkban egyre több olyan kastéllyal és kúriával találkozunk, amelyet turisztikai funkcióval látnak el. Ezek között említhetjük a miklósvári Kálnoky-, a zabolai Mikes-, a gernyeszegi Teleki-, a marosvécsi Kemény-, az erdőszentgyörgyi Rhédey-kastélyt, vagy az uzoni Béldi-Mikes-kúriát. A kutatást tekintve ugyan nem relevánsak⁶, a hazai turizmusiparban betöltött szerepük miatt, viszont mégis külön említést érdemel a marosugrai Haller- (mint Erdély első kastélyszállója) és az olaszteleki Daniel-kastély is.

Kastélyok és kúriák	Település	Visszaszerzés éve	Betöltött idegenforgalmi funkció
Kálnoky-kastély	Miklósvár	2004	–Erdélyi Élet Múzeuma –Borozó/kávézó
Mikes-kastély	Zabola	2005	–Rendezvények
Béldi-Mikes-kúria	Uzon	2004	–Kastélyszálló –Rendezvények –Fejedelemség képiállítás –Lovarda
Teleki-kastély	Gernyeszeg	2011	–Rendezvények
Kemény-kastély	Marosvécs	2014	–Rendezvények
Rhédey-kastély	Erdőszentgyörgy	2014	–Rhédey Múzeum –Turisztikai Tájékoztató Központ

*1. ábra: Idegenforgalmi funkcióval rendelkező fontosabb erdélyi kastélyok és kúriák
Forrás: Saját szerkesztés, 2020*

A fenti ábra a kutatás szempontjából jelentős, idegenforgalmi funkciót betöltő, a nemesi családok tulajdonában levő erdélyi kastélyokat és kúriákat hivatott összesíteni. Bár ez utóbbi szempontnak a már említett Rhédey-kastély nem tesz eleget (ugyanis Erdőszentgyörgy önkormányzatának birtokában van), Rhédey Klaudia – ezáltal pedig a brit királyi család – kultusza révén szorosan kapcsolódik a kutatás témájához.

⁶ A marosugrai Haller- és olaszteleki Daniel-kastély, bár magántulajdonban vannak, nem az illető nemesi családok birtokolják azokat.

A számbavett kastélyok többsége, a Teleki- és a Kemény-kastély kivételével (Maros megye), Kovászna megyében (Háromszék, Erdővidék) található. Három kastélyban jelenleg múzeum működik, amely állandó kiállításoknak ad otthont, ezenkívül szinte mindegyik alkalmas különböző rendezvények (konferenciák, fesztiválok, esküvők, stb.) lebonyolítására is.

A hat kastély közül egyedül a Béldi-Mikes-kúriában létesült kastélyszálló, viszont a többi épület is, közvetetten ugyan, de rendelkezik turisztikai szuprastruktúrával. A Kálnoky Alapítvány jelenleg négy, a Mikes-család három (név szerint: Gépház, Nyergesház, ill. Kertészház), a Kemény-család pedig egy vendégházat működtet. Gernyeszeg két panzióval is rendelkezik, az Erdőszentgyörgyhöz közeli Kovászna városában számos elszállásolási egység található.

2.4.1.1 Rendezvények szerepe a kastélyok népszerűsítésében

Az utóbbi néhány évben egyre több kastély nyitotta meg kapuit a nagyközönség előtt, számos rendezvénynek otthont adva. Az efféle események nagy mértékben hozzájárulnak ezen kulturális épületek népszerűségéhez, mindazonáltal nemcsak a látogatók, de az erdélyi magyar nemesség összehozására is hivatottak.

Az ország két legnagyobb ilyen jellegű rendezvényének, az immár hagyománynak számító Electric Castle elektronikus zenei, illetve az Awake elnevezésű butikfesztiválnak az Erdély Versailles-jaként emlegetett bonchidai Bánffy-, valamint a gernyeszegi Teleki-kastélyok biztosítanak helyet. Új kezdeményezésnek számít az idén először megrendezésre kerülő Zabola Spring Time fesztivál, ami a XX. század elejét eleveníti majd fel, az olteszemi Wonderful Days Romania, vagy a gyalui várkastély Form Days összművészeti fesztiválja.

Néhány rendezvény esetében a múltidézésen, a hagyományok ápolásán van a hangsúly, ezáltal pedig az arisztokrácia egykori mindennapjaiba is betekintést nyerhetnek a résztvevők. Ide sorolható a már említett Zabola Spring Time fesztivál és a marosugrai Anna-bál is. A csaknem 200 éves múlttal rendelkező balatonfüredi bált 2010 óta Erdélyben is igyekeznek meghonosítani. A marosugrai Haller-kastély tulajdonosai vállalkoztak elsőként az esemény megszervezésére, amely a régmúlt nemesi világ hagyományait eleveníti fel hintókon, báli ruhákon és fejedelmi fogásokon keresztül, mindezt fényűző fogadtatás keretében.

Külön említést érdemelnek továbbá az arisztokráciát célzó rendezvények is. Ilyen például az a 2008-ban indult vándorbálsorozat – Roy Chowdhury Gergely, Ugron Zsolna, Bánffy Farkas és Bánffy Zsuzsanna – szervezésében, amelynek egy-egy régi erdélyi kastély adott otthont: az almakeréki Apafi-kúria, az akkor még félig romos zabolai Mikes-kastély, a fugadi Bánffy-kúria, a bonchidai Bánffy-kastély, a gyalui Rákóczi-Bánffy-várkastély, a gyergyószárhegyi Lázár-kastély, az árkosi Szentkereszty-kastély, a vargyasi Daniel-kastély, és a marosvécsi Kemény-kastély. Az elegáns bálók bevételét teljes egészében az erdélyi magyar ifjúság javára fordították. A kezdetben főként nyugati vendégek érdeklődését felkeltő rendezvény idővel egyre népszerűbbé vált, és jelentős adományok is érkeztek.⁷ Ehhez hasonló kezdeményezésre, azonban már jóval korábban is volt példa: 1995-ben és 1997-ben lovagló- és tánctábor megrendezésére került sor gróf Mikes Zsigmond szervezésében, az arisztokrata családok gyermekei számára.

2.4.2 Koncessziók

Esetenként – egyéb lehetőség híján – a nemesség tulajdonába visszakerült kastélyok koncesszióba adása is felmerülhet.

A Bethlen-család hosszadalmas pereskedést követően 2007-ben tudhatta újra magáénak a meglehetősen romos állapotban levő keresdi várkastélyt. A rendelkezésükre álló korlátozott anyagi erőforrások és pályázati támogatások hiányában, a megfelelő állagjavítási munkálatokat, azonban nem sikerült végrehajtani. Így 2014-ben végül a koncesszióba adás tűnt a legjobb megoldásnak. A keresdi várkastélyt a Bőjte Csaba ferences szerzetes által működtetett Dévai Szent Ferenc Alapítvány vette használatba ötven évre. „Úgy gondolom, jelen körülmények között Bőjte atyánál van a legjobb kezekben a kastély. Egyetlen kérésem volt: ne hajtsanak végre nem odaillő módosításokat.” – indokolja a döntést gróf Bethlen Anikó. (CSINTA, 2015)

A várkastélyban az alapítvány képzési és nevelési központját szeretnék létrehozni, „egy olyan helyet, ahol mindenki csendre, nyugalomra lel.”⁸

⁷ Báró Bánffy Farkas idézi Csinta

⁸ Bőjte Csabát idézi Csinta

2.4.3 Értékesítési perspektívák

Erdélyben egyre több olyan esetnek lehetünk szemtanúi, amikor az illető nemesi család lemond nehezen visszaszerzett tulajdonjogáról, és az értékmentés egy meglehetősen sajátos formáját választva, eladja ingatlanát. Minden bizonnyal ezen döntésnek is legtöbbször az anyagi korlátok állnak a háttérben, a gyalui Rákóczi-Bánffy-várkastély és a küküllővári Haller-kastély esetében legalább is kétségtelenül.

A gyalui várkastély teljes felújítási költsége becslések szerint 25 millió euróba kerül, nem beszélve a 15 hektáros kastélykertről, amelynek helyreállítása szintén rendkívül költséges. Az örökös, Barcsay Tamás számára ekkor vált egyértelművé, hogy egyedül nem tud megbírkózni a feladattal, a kastélynak sürgősen új gazdát kell keresnie. 2014-ben a tehetős üzletember, Nagy Elek vásárolta meg, megmentve ezzel az akkor már igen romos állapotban levő várkastélyt, amelyben tervei szerint kulturális központot létesítene. Ennek megvalósítását egyenesen küldetésének tekinti.

A küküllővári Haller-kastély a visszaszerzést követően immár újra magántulajdonban van: egy az épületben működő Jidvei pezsgőgyárat privatizáló, konstancai üzletember vásárolta meg a jogos örökösöktől. (SCHOLTEN, 2015) Arisztokrata körökben meglehetősen vegyes a döntés megítélése, egyesek szerint gyakorlatilag „lábon” adták el az ősi jussot. (CSINTA, 2016) A kastély jelenleg csak előzetes egyeztetéssel látogatható, borkóstolóval kínálják. Küküllővár megmenekült a pusztulástól, miközben végleg elveszett a magyarság számára. (CSINTA, 2016)

2.4.4 Alapítványok és egyesületek

A különböző, nemesi családok által létrehozott és működtetett alapítványok vagy egyesületek legtöbbször az épített, természeti, illetve szellemi örökség védelmét, a hagyományőrzést, valamint különböző kulturális tevékenységeket hivatottak támogatni. Hasonló feladatkört lát el a Kálnoky Alapítvány, a Roy Chowdhury-Mikes Alapítvány, a Kemény Augusztia Kulturális Egyesület, az Erdélyi Helikon-Marosvécsi Alapítvány vagy a Helikon-Kemény János Alapítvány. Ez utóbbi hármat a marosvécsi Kemény-család működteti, célkitűzéseik között pedig

főként a báró Kemény János által 1926-ban létrehozott Helikoni írócsoport emlékének megőrzése, műveik népszerűsítése szerepel.

Külön tárgyalandó az 1998 októberében létrehozott, az erdélyi arisztokrata családokat tömörítő Castellum Alapítvány, gróf Haller Béla elnökletével. Az alapítvány egyfajta szervezett keretet biztosít a nemesség rendszeres kapcsolattartásának, továbbá célul tűzte ki a kultúra- és oktatástámogatást. Hagyományos évi találkozóiknak rendszerint egy-egy kastély ad otthont, melynek alkalmával tudományos előadásokra, kulturális programokra, esetenként díjátadásra is sor kerül.

2.5 Negatív példák

Amikor épített örökségünk egy darbja a szemünk láttára válik az enyészet martalékává, minden kétséget kizáróan rendkívül kiábrándító. Egy kastély pusztulása mögött számos tényező állhat, az esetek rendre különböznek, számuk viszont korántsem csekély.

A visszaigénylési kérelem és a tulajdonjogot véglegesen kimondó bírósági végzés közötti hosszú átmeneti időszak alatt a kastélyok karbantartása legtöbbször nincs biztosítva. Ilyenformán az eredeti tulajdonosnak visszaszolgáltatott kastélyok sok esetben nagyon romos állapotban vannak, a rehabilitálási munkálatok pedig nagyszabású befektetést igényelnek. (PONT CSOPORT, 2016) Amennyiben erre nincs megfelelő keret a tulajdonosnak kötelessége egyéb, az épület megmentését célzó alternatívát keresnie. Egy kastély romosodása és kertjének elhanyagolódása sokrétű folyamat, a természetes romlást pedig a különböző antropogén eredetű beavatkozások (vandalizmus, fosztogatás) vagy egyszerű érdektelenség egyaránt felgyorsíthatják. Íme néhány intő példa közvetlen környezetünkből:

A teljes egészében kifosztott, romos állapotban levő aranyosgerendi Kemény-Bánffy-kastély tulajdonviszonyai jelenleg tisztázatlanok, éppen ezért azon évek óta nem végezték el a szükséges állagmegóvási munkálatokat, aminek következtében szerkezete mára nagyrészt tönkrement.

A magyarcsesztvei Mikes-kastély is hasonló sorsra jutott. Az örökösök távollétében azt rövid idő alatt szinte teljesen széthordták a környékbeliek, ma már csak néhány, még álló fal árulkodik az

egykori kastély létezéséről. A román többségű Belső-Erdély magyar identitású nemesi birtokainak örökösei nincsenek könnyű helyzetben, hisz „egy ma már nyomaiban is alig létező világban, mérhetetlenül távolodó kulturális környezetben kellene életet lehelni az ottani ingatlanokba.” (CSINTA, 2015)

A kerelőszentpáli Haller-kastélyt jogos örökösei a visszaszolgáltatást követően elajándékozták, jelenleg a Gyulafehérvári Római Katolikus Érsekség tulajdonában van, szintén siralmas állapotban. Hasonló helyzetben van továbbá a XVI. század derekán épült radnóti Kornis-Rákóczi-Bethlen kastély is, amely 1887 óta – az államosítást követő időszak kivételével – az Erdélyi Katolikus Státus birtokában van. Megfelelő anyagi ráfordítások hiányában jelenleg romos állapotban van: falai omladoznak, tetőzete beszakadt. Ezen kastélyok teljes megsemmisülése csupán idő kérdése.

2.6 Idegenforgalmi hasznosítás külföldi viszonylatban

A XX. század elején még csupán három olyan ország volt Európában, ahol a köztársaság intézményei felügyelték a jogrendet. Mára, alig egy évszázaddal később, mindössze tizenkét monarchikus államformát tartunk számon a kontinensen. Ezek közül tíz államban öröklési rend szerint követik egymást az államfők, a Vatikánban a pápai konklávét hatáskörébe tartozik a kinevezés, míg az Andorrai Hercegségben gyakorlatilag kettős királyság intézménye áll fenn, Franciaország megválasztott elnöke, és a kinevezett urgeli püspök tölti be ezen funkciókat.⁹

Napjainkban, akárcsak az erdélyi arisztokrácia esetében, az európai uralkodók szimbolikusan gyakorolják hatalmukat, csupán ceremoniális szerepet töltenek be az államigazgatásban. Az uralkodó rendszerint kiállításokat nyit meg, évfordulókon vesz részt, hivatalos beiktatásokat végez, emellett pedig alapjogaival élve konzultál, tanácsot ad és figyelmeztet. Ezzel szemben Spanyolországban a király jelentékenyebb hatalommal bír: reprezentatív feladatai mellett vétőjoggal rendelkezik, jogilag ő hagyja jóvá a parlament által hozott törvényeket.¹⁰

⁹ Múlt-kor történelmi magazin: Királyságok a mai Európában 1. p. (2013, tavaszi szám)

¹⁰ Múlt-kor történelmi magazin: Királyságok a mai Európában 6. p. (2013, tavaszi szám)

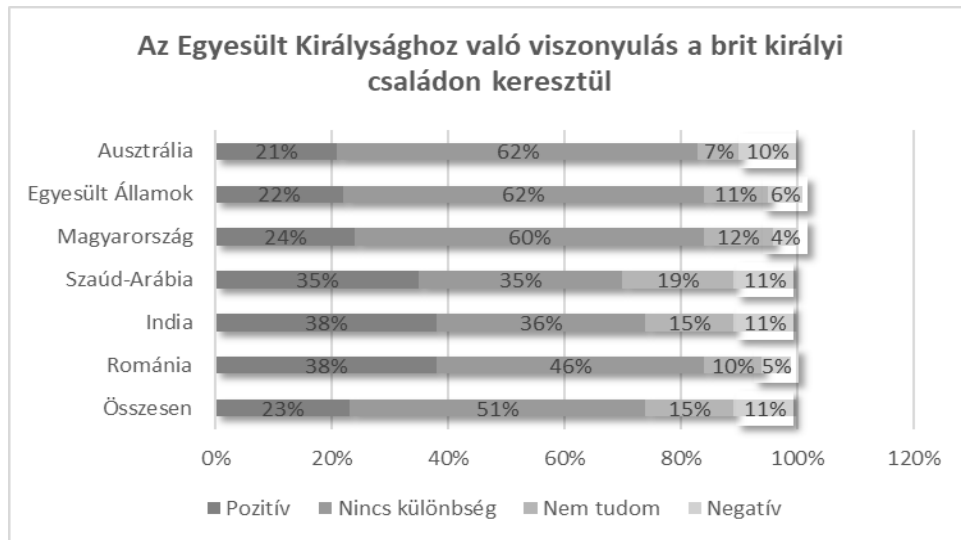
Mivel Nyugat-Európában a kommunista diktatúra képtelen volt megszilárdítani hatalmát, a magántulajdonban levő javak többségében nem kerültek kisajátításra (kivételt képez némely franciászági királyi rezidencia, amelyek berendezéseit széthordták vagy eladták a francia forradalom költségeinek fedezése érdekében), a nyugati arisztokrácia alkotta társadalmi elit nem esett az azt osztályellenségnek tekintő szocialista rendszer áldozatául. Ilyenformán a nemesség birtokai, erdélyi társaikkal ellentétben, érintetlenek maradtak, ma többségében idegenforgalmi funkciót töltenek be.

A következőkben szeretnék párhuzamot vonni az erdélyi magyar arisztokrácia és a nyugat-európai királyi családok között, különös tekintettel a modernkori uralkodókra, beleértve a történelem egyes kiemelkedő alakjait és az őket övező kultuszt, valamint egykori – mára a UNESCO által a világörökség részévé avanszált – idegenforgalmi funkciót betöltő rezidenciáikat is.

2.6.1 A brit királyi család és rezidenciáik szerepe a turizmusban

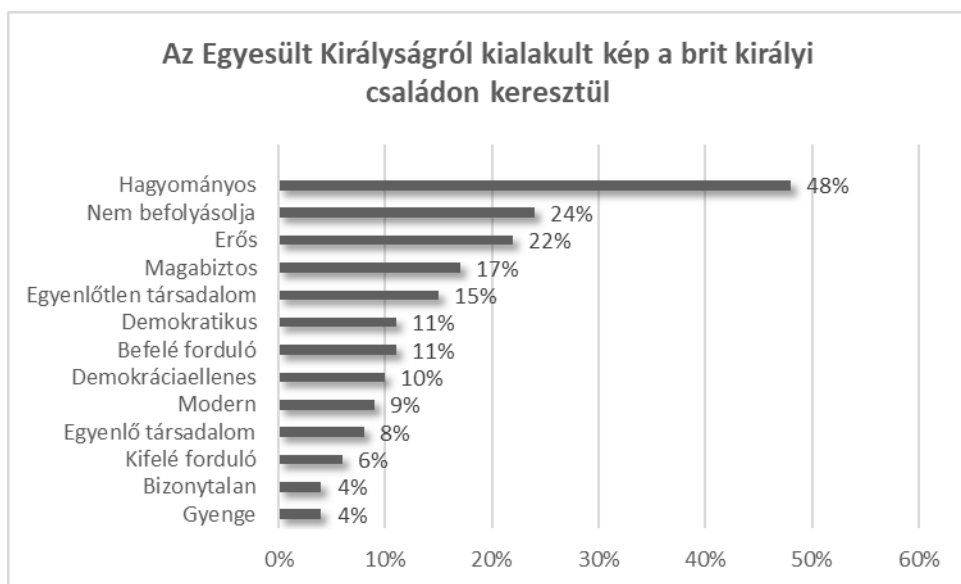
Nagy-Britanniában az uralkodói dinasztiák sorát az 1917-ben hatalomra kerülő Windsor-ház zárja, amely összesen négy uralkodót adott az országnak, többek között VIII. Edwardot, aki rövid uralkodását követően 1936-ban mondott le öccse, VI. György javára, és II. Erzsébet brit királynőt, aki immár 68 éve ül a trónon.

Az alábbi két ábrán egy 2018-ban végzett közvéleménykutatás eredményeit láthatjuk, amelynek keretében a brit királyi családról kialakult nemzetközi percepciókat mérték fel. A kutatásban 28 ország ezen belül 20793 ember vett részt.

2. ábra: Az Egyesült Királysághoz való viszonyulás a brit királyi családon keresztül
 Forrás: *International perceptions of the Royal Family, IPSOS Global Advisor (2018)*
 közvéleménykutatás eredményei alapján saját szerkesztés, 2020

A felmérésből kiderül, hogy átlagosan a megkérdezettek több, mint felének nem befolyásolja a brit királyi család az Egyesült Királyságról kialakult véleményét, fordított esetben a hatás általában pozitív. A számba vett országok közül pedig Románia viszonyul a legpozitívabban a királyi családhoz.

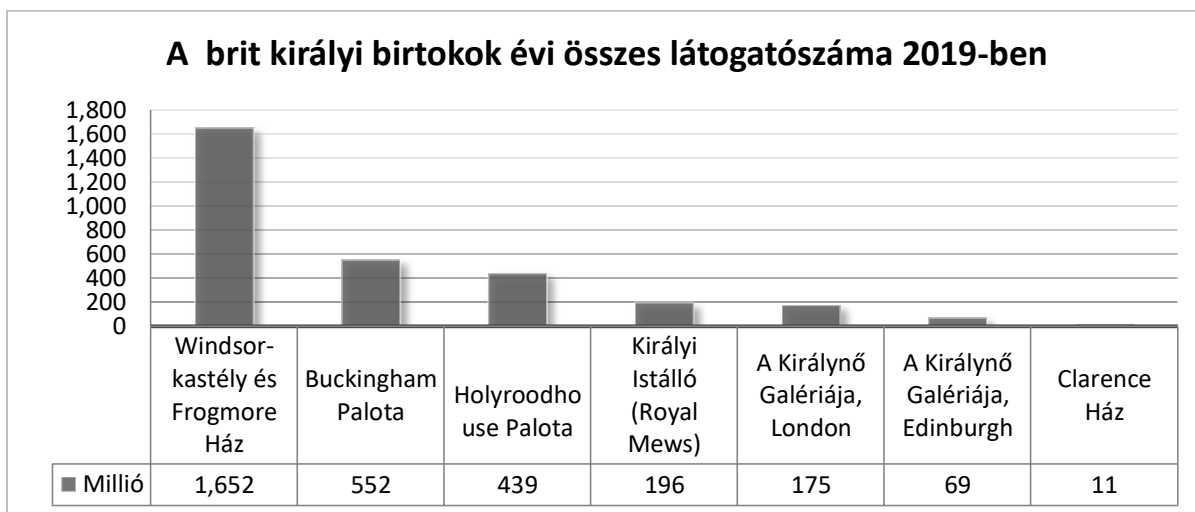
3. ábra: Az Egyesült Királyságról kialakult kép a brit királyi családon keresztül

*Forrás: International perceptions of the Royal Family, IPSOS Global Advisor (2018)
közvéleménykutatás eredményei alapján saját szerkesztés, 2020*

A megkérdezettek majdnem fele a hagyományos, közel negyede pedig az erős, illetve a magabiztos jelzőkkel asszociálja a szigetországot. A válaszadók szintén egynegyedének a királyi család nincs hatással a véleményére.

A monarchia több, mint ezer éves fennállása alatt számos kastéllyal és palotával gazdagodott az angliai műemlékek listája, melyek közül a legjelentősebbek a XI. és XIX. század között épültek: a Kensington Palota, a Frogmore Ház, a Clarence Ház, a Buckingham Palota vagy a Windsor-i kastély ma a nagyközönség számára is nyitva állnak, szerves részét képezve az ország turisztikai kínálatának. A XVIII. század elején épült Buckingham Palota azért is kivételes jelentőségű, mert az II. Erzsébet királyi rezidenciája, éppen ezért csak részlegesen látogatható, meghatározott időszakban. Az állami szobák (State Rooms) mellett a különálló királyi istálló (Royal Mews) és a királynő galériája (Queen's Gallery) egyaránt megtekinthető.

A Windsor-kastély nem csak Angliában, de nemzetközi viszonylatban is hatalmas népszerűségnek örvend, ugyanis közel 900 éves múltjával a világ legrégebbi és leglátogatottabb királyi rezidenciájának számít. A kastély, akárcsak a Buckingham Palota napjainkban is használatban van. A királynő évente egyszer ideiglenesen áthelyezi ide székhelyét. A különböző ceremóniáknak (királyi házasságkötések és temetések) otthont adó Szent György kápolna szintén a birtokhoz tartozik, a hírhedt VIII. Henriket és VI. Györgyöt is itt helyezték végső nyugalomra.

4. ábra: A brit királyi birtokok évi összes látogatószáma 2019-ben
Forrás: a **Statista** adatai alapján saját szerkesztés, letöltve: 2020 március

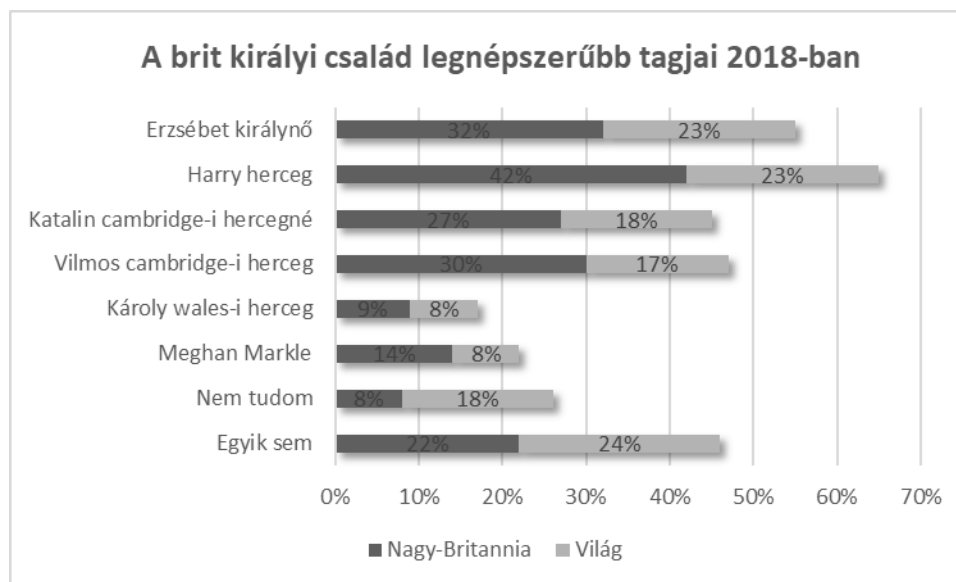
Ahogy az a fenti ábrán is kitűnik, a 2019-es évben messze a Windsor-kastély és a Frogmore Ház rendelkezett a legtöbb, összesen 1,6 millió fizető látogatóval, ezt követi a Buckingham Palota, amelynél az éves látogatószám meghaladta a fél milliót. A hét birtokrész közül a Clarence Ház esetében regisztrálták a legkevesebb, 11 ezer látogatót.

2.6.2 Ikonikus uralkodók kultusza

Az elmúlt évezred során történelmi uralkodók százai váltogatták egymást az országok trónjain. Az angol királyi házak egyik kiemelkedő alakja VIII. Henrik, aki főként házasságai, kegyetlensége és zsarnoksága révén írta be magát a történelembe. 56 évig (1491-1547) tartó uralkodása alatt hat felesége volt – melyek közül kettőt kivégeztetett – első feleségével Aragóniai Katalinnal kötött házasságának érvénytelenítése érdekében pedig szakított a pápával és 1531-ben megalapította a független anglikán egyházat.

Modernkori uralkodóként tartjuk számon a XX. század elején Anglia trónjára lépő VIII. Edwardot, aki többek között kicsapongó életviteléről és náci pártoló nézeteiről híresült el, illetve a kis híján 70 éve hatalmon lévő II. Erzsébet királynőt.

Az alábbi ábrán a brit királyi család legnépszerűbbnek vélt tagjait láthatjuk. Nemzetközi szinten Erzsébet királynő és Harry herceg örvend a legnagyobb népszerűségnek, őket követi a sorban Katalin hercegné és Vilmos herceg. Nagy-Britanniában Harry herceg vezeti a listát, a királynő pedig szintén kedvező értékelésben részesült.

5. ábra: A brit királyi család legnépszerűbbnek vélt tagjai 2018-ban
 Forrás: *International perceptions of the Royal Family, IPSOS Global Advisor (2018)*
 közvéleménykutatás eredményei alapján saját szerkesztés, 2020

Franciaországban a III. Köztársaság kikiáltása (1873) után ugyan még megkísérelték a monarchia visszaállítását, azonban sikertelenül. Ettől függetlenül ez az ország is számos ikonikus uralkodót adott mindenkori történelmünknek. XIV. Lajos, a „Napkirály” Franciaország egyik leghíresebb és legjelentősebb uralkodójaként tartható számon, regnálása alatt a királyság Európa legerősebb szárazföldi hatalma lett és a gyarmati versenyfutásba is bekapcsolódott. 72 évig (1610-1643) tartó uralkodása alatt a monarchia gazdasági, demográfiai és kulturális szempontból is virágzásnak indult, Párizs a XVII. századi Európa szellemi életének központjává vált. A Napkirály sikerei egészen napjainkig meghatározzák a francia világképet és nemzeti öntudatot.¹¹

Egy sokkal inkább megosztó, de legalább annyira meghatározó személyiségként írta be magát a történelembe Bonaparte Napóleon. A korzikai származású tábornokból lett császár megkoronázását követően 11 évig (1804-1815) állt Franciaország élén. Császári egyeduralma idején véget vetett a francia forradalomnak, saját kezében egyesítette a hatalmat, biztosította az ország szárazföldi hegemoniáját, átformálta Európa államrendszerét, és a gyarmatosítás révén több országban lefektette a modern, polgári jogrend alapjait.¹² A sikert sikerre halmozó uralkodó kétségkívül egyre nagyobb népszerűségnek örvendhetett hazájában. Az Európát célzó sikertelen

¹¹ Rubicon: Tarján M. Tamás: 1715. szeptember 1. A Napkirály halála

¹² Rubicon: Hahner Péter: Bonaparte Napoleon

hódítási kísérlete azonban teljesen aláásta hírnevét, a Waterloo-i ütközetben szerzett veresége pedig uralkodásának végét jelentette.

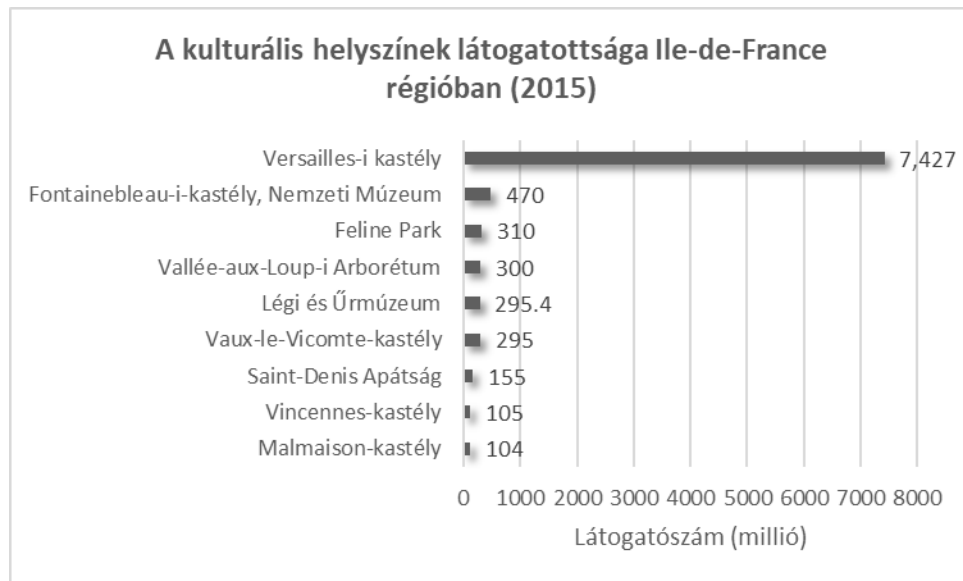
Megosztó személyiségét mi sem bizonyítja jobban annál, hogy míg egyesek példaértékű hadvezérnek tartják, addig mások a XX. század hírhedt diktátoraival azonosítják. Feleki László a nagysikerű Napóleon-életrajz írója ez utóbbi megítélésről így vélekedik: „Hitlerre nézve oktanulul hízgelő az összehasonlítás, de Napóleonra nézve végtelenül sértő és igazságtalan [...] Napóleon egészséges, józan gondolkodású ember volt, Hitler degenerált, vérbajos, népbutító demagóg.” (FELEKI, 1979)

2.6.3 Versailles és Fontainebleau, mint turisztikai desztinációk

A Versailles-i és Fontainebleau-i-kastély kiemelt fontosságú a franciaországi egykori királyi rezidenciák körében. A választásom azért esett erre a két Szajna-menti kastélyra, mert míg az előbbi a Napkirály, addig ez utóbbi valaha Napóleon lakhelyéül szolgált, éppen ezért mai napig az ő személyükhöz kötjük ezeket az épületeket.

A nemcsak királyi lakóhelynek, hanem udvari és kormányzati székhelynek szánt Versailles-i kastély átépítését XIV. Lajos fejezte be a XVII. század végén. Ezt követően egészen a forradalomig (1789) a francia királyok lakhelye volt, akik további átalakításokat végeztek a kastélyon. A forradalom idején 1792-ben ugyan berendezését széthordták, az épület érintetlenül maradt, Napóleon uralkodása idején pedig a tárgyak nagy részét vissza tudták szerezni. Napjainkban Franciaország kiemelkedő turisztikai attrakciója, amely az egykori királyi rezidencia életét hivatott bemutatni. A kastély és impozáns kertje mellett a Marie Antoinette birtok és a Trianon-kastély is látogatható.

A Fontainebleau-i kastély 19000 hektáros parkjával Franciaország legnagyobb területű kastélyának számít. Reneszánsz jellegét I. Ferenc király uralkodása (1515-1547) idején nyerte el. Bár a XVIII. században eredeti berendezésének jelentős részét eladták, Napóleon később rendbehozatta az épületet, mai arculata ilyenformán az ő regnálása alatt alakult ki. Jelenleg a kastély és a hozzá tartozó hatalmas park az ország egyik leglátogatottabb kulturális és aktív turizmust szolgáló helyszíne.

6. ábra: A kulturális helyszínek látogatottsága Ile-de-France régióban 2015-ben
 Forrás: a **Statista** adatai alapján saját szerkesztés, letöltve: 2020, március

A fenti ábrán a franciaországi Ile-de-France régió főbb kulturális helyszíneinek 2015-ben regisztrált látogatottsága tekinthető meg. A Versailles-i kastély évi 7,4 milliós látogatószerzőjével toronymagasan vezeti a népszerűségi listát, míg a Fontainebleau-i kastély közel félmillió látogatószerzőjével a második helyet foglalja el.

3 CÉLKITŰZÉSEK ÉS HIPOTÉZISEK

A dolgozat középpontjában az egyes nemesi családok és ikonikus történelmi személyiségek kultuszának a turizmusiparban való megnyilvánulása áll. Ennek függvényében a kutatás alapvető célja meghatározni, hogy az erdélyi magyar és nyugat-európai arisztokrácia milyen szerepet tölt be jelen társadalomunkban és ezáltal a turizmusiparban. Ezekhez mérten a kutatás során a következő hipotézisekből indultam ki:

H1. Az arisztokrácia a társadalomban betöltött szerepe révén hatással van a turizmusiparra.

H1 a) A modern arisztokrácia és az ikonikus uralkodók kultusza hozzájárul az olyan emblematikus épületek népszerűségéhez, mint a kastélyok.

H2. A társadalom egy bizonyos része az arisztokrácia közvetlen vagy közvetett jelenléte miatt választja úticélul az egyes kastélyokat, mint turisztikai desztinációt.

A hipotézisek alapvető funkciója a legfontosabb gondolati csomópontok és a hozzájuk kapcsolható adatok és összefüggések felmérésének megkönnyítése a feltételezett elméleti összefüggések vizsgált adatokkal való tesztelése által. (BODROGAI, 2019) A megadott hipotézisek igazolása vagy elvetése eképpen nem befolyásolja a dolgozat tudományos értékét.

4 KUTATÁSI MÓDSZEREK

A dolgozat hipotéziseinek vizsgálatához szekunder, illetve primer módszereket egyaránt felhasználtam. A szekunder kutatás keretében a már meglévő, más forrásokból származó adatokat dolgoztam fel és elemeztem ki, a fő szempontok mentén. A primer kutatás ezzel szemben kizárólag elsődleges vizsgálatok által nyújt releváns, a kutatáshoz szükséges információkat. Először a szekunder kutatást végeztem el, ezt követően pedig a primer módszert alkalmaztam.

Szekunder forrásokra támaszkodva részletes kutatómunkát folytattam az erdélyi magyar arisztokrata családok életének bizonyos szakaszaival, kastélyaik sorsával kapcsolatban, a restitúciótól egészen mai rendeltetésükig. Ezt követően nyugat-európai királyi családok, egykori ikonikus uralkodók életéről, rezidenciáik fejlődéstörténetéről gyűjtöttem információkat. Az ezekre vonatkozó adatokat hazai viszonylatban számos, a témában írt szakirodalom, nemzetközi vonatkozásban pedig a Statista adatbázis, illetve egy a brit királyi család nemzetközi percepcióját felmérő közvéleménykutatás eredménye szolgáltatta.

A primer kutatáson belül mennyiségi, azaz kvantitatív módszert alkalmaztam, amely számszerűsíthető válaszokat ad a kutatási kérdésekre. Ennek keretében a TripAdvisor utazási véleménymegosztó portálon, Google értékelések formájában közzétett, és vendégkönyvekben az utazók által bejegyzett véleményeket, hozzászólásokat elemeztem ki.

5 EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK

5.1 A szövegelemzések eredménykimutatásai

A dolgozat keretében az erdélyi magyar arisztokrácia egyes kiemelt alakjainak, illetve a nyugat-európai ikonikus történelmi személyiségeket övező kultusz a turizmusiparban betöltött szerepét próbáltam meg felmérni, a mára idegenforgalmi funkciót betöltő egykori rezidenciáikon keresztül. Ennek értelmében a különböző webes felületeken (TripAdvisor és Google értékelések), valamint az erdőszentgyörgyi Rhédey-kastély esetében két vendégkönyvben is, a fogyasztók által az illető épületek meglátogatásakor tapasztalt benyomásaik révén kialakult, majd hozzászólások formájában közzétett véleményeik tartalmát elemeztem ki.

A felmérés hitelessége érdekében olyan erdélyi és külföldi kastélyokat, királyi rezidenciákat választottam ki, amelyek az illető arisztokratákhoz valamilyen formában köthetők: például azokat ők vagy az ősük építtették, vagy egykor mindennapi életük, uralkodásuk helyszínéül szolgáltak. Az erdélyi kastélyok közül eképpen csak azok voltak relevánsak, amelyek jelenleg a nemesi családok tulajdonában vannak. Egyedüli kivételt képez a Rhédey-kastély, ugyanis az a helyi önkormányzat birtokában van, viszont a brit királyi családhoz fűződő kapcsolata miatt megfelelőnek ítélttem bevonni a kutatásba.

Az elemzéseket négy erdélyi: zabolai Mikes-, miklósvári Kálnoky-, gernyeszegi Teleki- és erdőszentgyörgyi Rhédey-kastély; valamint négy nyugat-európai: Windsori-, Buckingham Palota, Versailles-i és Fontainebleau-i kastély esetében végeztem el. Tekintettel arra, hogy a TripAdvisor utazási platformon az erdélyi kastélyokra vonatkozóan nem tettek közzé elegendő számú hozzászólást, a reprezentativitás érdekében kénytelen voltam azokat Google értékelésekkel kiegészíteni. Ezzel szemben a külföldi társaikat illetően ez utóbbiakra nem volt szükség.

A kutatás szempontjából csak azok a hozzászólások relevánsak, amelyek tartalmazzák az adott uralkodó vagy arisztokrata család *nevét* és nemesi rangját: *gróf, báró*, továbbá a *nemesség, arisztokrácia* és *királyi család* kulcsfogalmakat.

„A splendid exhibition, which brings this important lady back into our consciousness. She is such a powerful representation of multi-ethnic, tolerant Transylvania and an important figure

for the British **Royal Family**.”[Pompás kiállítás, ami visszahozza ezt a fontos hölgyet a tudatunkba. Erőteljes képviselője a többnemzetiségű, toleráns Erdélynek, és fontos alakja a brit **királyi családnak**.] (Rhédey Klaudiáról – férfi, Románia)

„The Palace and the overall estate are indeed a unique spectacle. **Louis XIV** intended it to be built as a shrine to his divine power, the power and pageantry of the **aristocracy** and Western power in general, and Versailles hits the mark.”[A kastély és az egész birtok valóban egyedülálló látványosság, amely **XIV. Lajos** isteni hatalmának, az **arisztokrácia** övezte pompának és a nyugat erejének szentélye. Versailles elérte célját.] (nő, Spanyolország)

Ahogy láthatjuk mindkét példaként felhozott hozzászólásban az adott uralkodóra, átfogóan az arisztokráciára vonatkozó megjegyzések kapják a legnagyobb hangsúlyt. Azokhoz különböző jelzőket társítanak, kifejtik, hogy számukra mit testesít meg ezen társadalmi osztály.

Mindezeket nem kötöttem egy konkrét időintervallumhoz, mivel úgy ítélt meg, hogy minden, az elmúlt két évtized során közzétett vélemény egyaránt fontos. Ennek értelmében 2004 és 2020 márciusa között rögzített értékelések képezik a kutatás alapját. A vendégkönyveket illetően azok egyike a 2015-től egészen 2019 őszéig (a Rhédey Múzeum megnyitásáig) bejegyzett értékeléseket, a másik pedig az azóta írottakat tartalmazza.

A számbavett vélemények mennyisége kastélyonként változó:

Kastély neve	Összes hozzászólás száma	A kulcsfogalmakat tartalmazó hozzászólások száma
Mikes-kastély	823	33
Kálnoky-kastély	521	116
Teleki-kastély	820	22
Rhédey-kastély	409	11
Windsor-i kastély	12999	354
Buckingham Palota	29026	1072
Versailles-i kastély	25911	549

Fontainebleau-i kastély	3329	335
--------------------------------	------	-----

7. ábra: A platformokon közzétett összes hozzászólás vs. a megadott kulcsfogalmakat tartalmazó hozzászólások száma

*Forrás: a **TripAdvisor** platformon, **Google értékelések** formájában közzétett és a **vendégek könyvekbe** bejegyzett hozzászólások alapján saját szerkesztés, 2020*

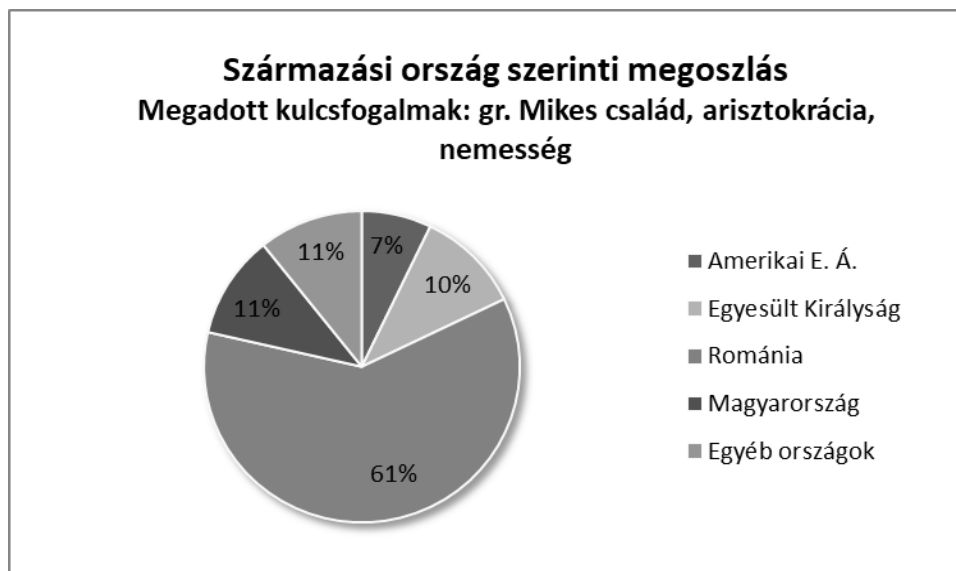
Összehasonlítva a fenti ábrán feltüntetett oszlopok számszerű adatait egyértelművé válik, hogy az esetek többségében a megadott kulcsfogalmakat tartalmazó hozzászólások aránya nem éri el a platformokon közzétett összes hozzászólás egyötödét sem. Kivételt képez a Kálnoky-kastély, amely a hozzászólások 18%-át képezi. Általánosságban véve, tehát a kulcsfogalmakat tartalmazó hozzászólások aránya 6.6%-ot tesz ki. Az erdélyi kastélyok esetében az ennek megfelelő érték valamivel jelentősebb: 8.7%.

A TripAdvisor esetében csak az angol nyelvű véleményeket, míg a Google értékeléseket és a vendégek könyveket tekintve az angol mellett, a román és magyar nyelven közzétetteket vettem figyelembe.

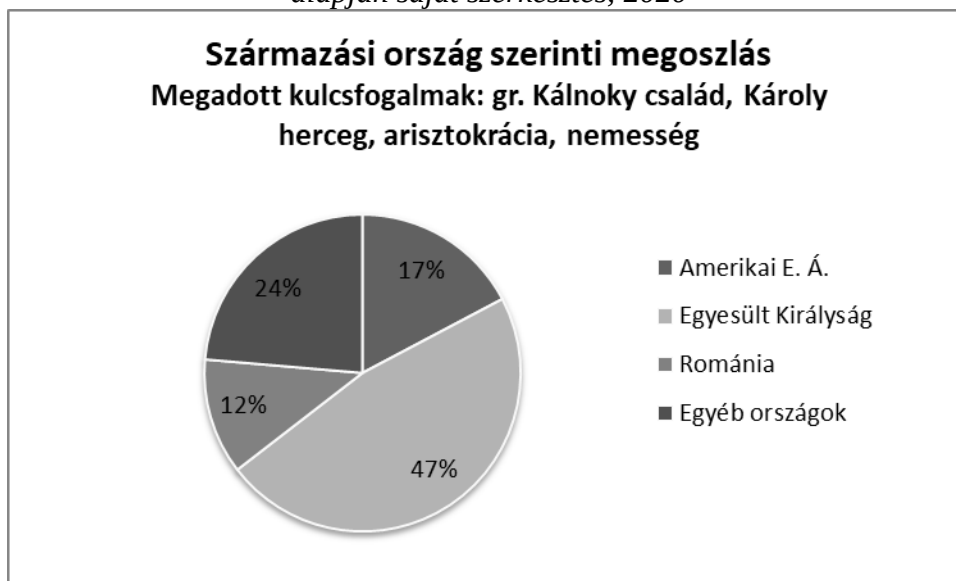
A TripAdvisor platformon közzétett szöveges értékelések összegyűjtését követően két szempont szerint kategorizáltam a hozzászólókat: származási helyük, illetve látogatásuk módja szerint. A Google értékeléseket illetően a fogyasztók profilján többségében csak az előbbi van feltüntetve, így ez utóbbi kritérium ebben az esetben nem teljesül.

8. ábra: Mikes-kastély: a hozzászólók származási ország szerinti megoszlása

*Forrás: a **TripAdvisor** platformon és **Google értékelések** formájában közzétett hozzászólások alapján saját szerkesztés, 2020*

9. ábra: Kálnoky-kastély: a hozzászólók származási ország szerinti megoszlása
Forrás: a **TripAdvisor** platformon és **Google értékelések** formájában közzétett hozzászólások alapján saját szerkesztés, 2020

10. ábra: Teleki-kastély: a hozzászólók származási ország szerinti megoszlása
Forrás: a **TripAdvisor** platformon és **Google értékelések** formájában közzétett hozzászólások alapján saját szerkesztés, 2020

11. ábra: A látogatás módja szerinti megoszlás a Mikes-, Kálnoky-, és Teleki-kastélyok esetében
Forrás: a **TripAdvisor** platformon közzétett hozzászólások alapján saját szerkesztés, 2020

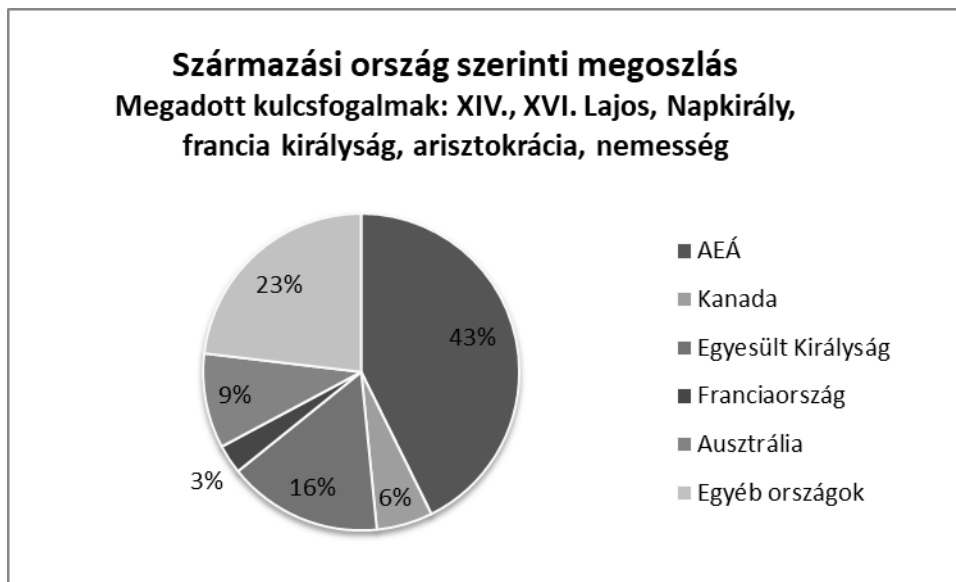
12. ábra: Windsor-i kastély: a hozzászólók származási ország szerinti megoszlása
Forrás: a **TripAdvisor** platformon közzétett hozzászólások alapján saját szerkesztés, 2020

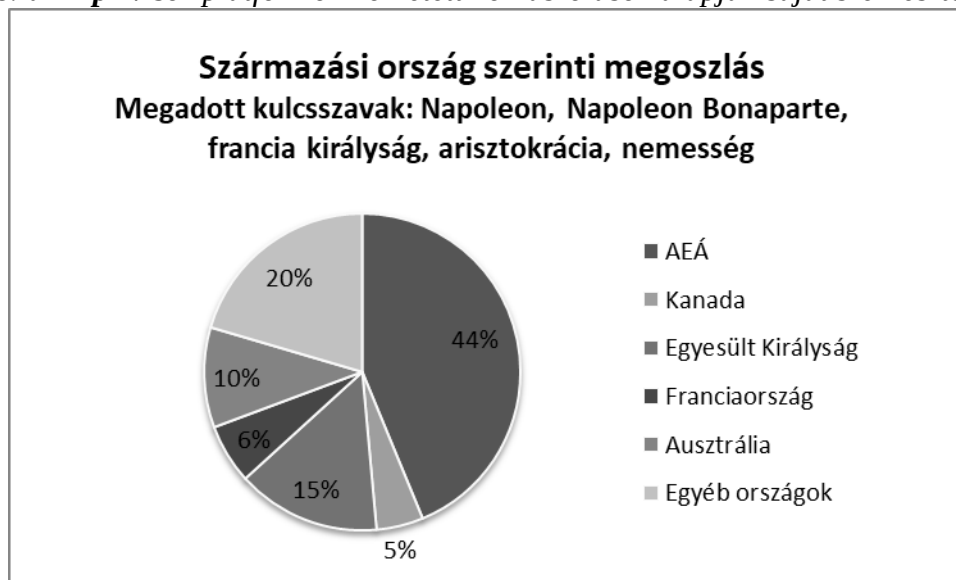
13. ábra: Buckingham Palota: a hozzászólók származási ország szerinti megoszlása
 Forrás: a **TripAdvisor** platformon közzétett hozzászólások alapján saját szerkesztés, 2020

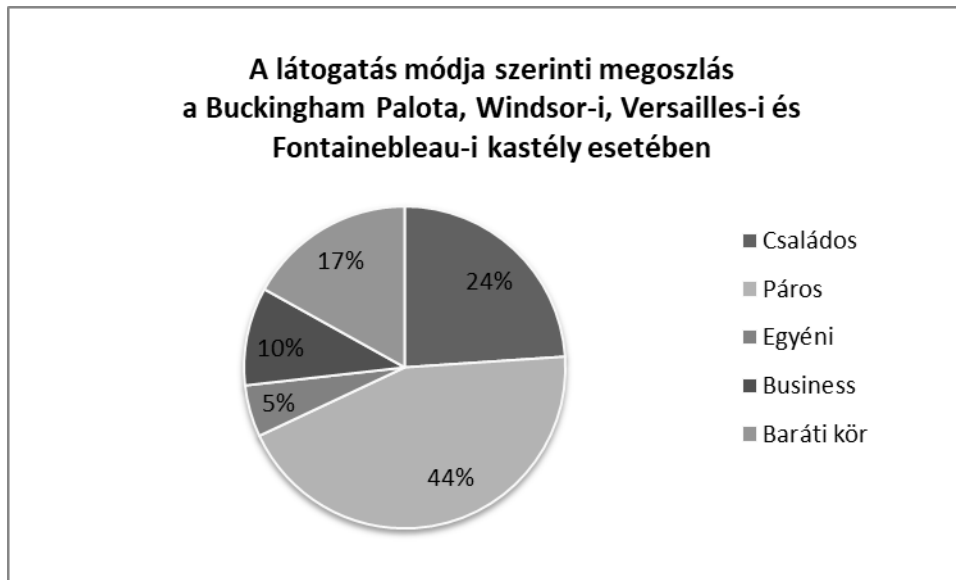
14. ábra: Versailles-i kastély: a hozzászólók származási ország szerinti megoszlása
 Forrás: a **TripAdvisor** platformon közzétett hozzászólások alapján saját szerkesztés, 2020

15. ábra: Fontainebleau-i kastély: a hozzászólók származási ország szerinti megoszlása
 Forrás: a **TripAdvisor** platformon közzétett hozzászólások alapján saját szerkesztés, 2020

16. ábra: A látogatás módja szerinti megoszlás a Buckingham Palota, Windsor-i, Versailles-i és Fontainebleau-i kastély esetében
 Forrás: a **TripAdvisor** platformon közzétett hozzászólások alapján saját szerkesztés, 2020

A fenti kimutatásokat hét kastély esetében végeztem el, az erdőszentgyörgyi Rhédey-kastélyt leszámítva, mivel a hozzászólók kivétel nélkül egyetlen országot jelöltek meg származásuk helyéül, így pedig szükségtelen lett volna mindezt külön ábrázolni.

Ahogy az a fenti ábrák is láthatjuk, az erdélyi kastélyokat tekintve a hozzászólók jelentős része romániai származású (Mikes-kastély: 61%, Teleki-kastély: 73%, Rhédey-kastély: 100%; melybe beletartoznak a román és magyar nyelven írt vélemények egyaránt). Egyedüli kivételt képez a Kálnoky-kastély, ahol az utazók közel fele az Egyesült Királyságból érkezett. Feltételezhetően a Kálnokyak brit királyi családhoz fűződő kapcsolata (Károly herceg zalánpataki birtokának karbantartásáról is ők gondoskodnak) révén magyarázható az összefüggés. A nyugat-európai kastélyok értékelői többségében az Amerikai Egyesült Államokból (Windsori: 41%, Buckingham: 40%, Versailles-i: 43%, Fontainebleau-i kastély: 44%) véleményeztek. Emellett az Egyesült Királyságból származók aránya is kiemelt jelentőségű, főként a brit rezidenciák (Windsor-i kastély: 35%, Buckingham Palota: 31%) esetében.

A látogatás módja szerint öt csoportot különíthetünk el: családos, páros, egyéni, business vagy üzleti céllal, illetve baráti körrel utazók. Az ábrák felvázoltak értelmében az erdélyi és külföldi kastélyokat tekintve a hozzászólók túlnyomó többsége párban vagy családjukkal (erdélyi kastélyok: páros: 47%, családos: 21%; külföldiek: páros: 44%, családos: 24%) látogatott el ezekhez a desztinációkhoz. Ezzel szemben az üzleti céllal tett utazások száma az erdélyiek

esetében a legalacsonyabb, ahol 2%-, míg az angol és francia kastélyokat illetően, az egyéni utazók arányát meghaladva, 10%-ot tesz ki.

Forráskritika: Fontos tisztázni, hogy természetesen nem minden látogató osztja meg tapasztalatait a különböző utazási véleménymegosztó portálokon, továbbá az sem kizárt, hogy egyes hozzászólásokat nem feltétlenül az utazók írtak, hanem bárki, aki közvetlenül érdekelt a kastélyok népszerűsítésében (turisztikai irodák, önkormányzatok, tulajdonosok, stb). Ennek ellenére bízom abban, hogy mindez nem befolyásolja a kutatás eredményeinek hitelességét.

6 KÖVETKEZTETÉSEK

A következtetések alapját az elvégzett szekunder forrásokból származó, feldolgozott információk és a primer kutatás eredményeinek együttes felhasználása képezi. Mindezek függvényében a már ismertetett hipotéziseimet a következőkben válaszolom meg:

H1. Az arisztokrácia a társadalomban betöltött szerepe révén hatással van a turizmusiparra.

Ahogy az az elméleti vonatkozásokban is megnyilvánul, általánosságban véve elmondható, hogy az arisztokrácia napjainkban szimbolikus hatalommal bír. Habár tagjai csupán ceremoniális szerepet töltenek be az államigazgatásban, a primer kutatások eredményei rávilágítottak arra, hogy a turizmusiparra valóban hatást gyakorolnak.

H1 a) A modern arisztokrácia és az ikonikus uralkodók kultusza hozzájárul az olyan emblematikus épületek népszerűségéhez, mint a kastélyok.

Mivel ez utóbbi hipotézis szorosan összekapcsolódik az elsővel, az arra vonatkozó megállapítások kiterjeszthetők ezen alhipotézisre is. A hozzászólások kielemezése révén, a primer kutatás eredményeiből arra következtethetünk, hogy a modern arisztokrácia és az ikonikus uralkodók kultusza ténylegesen hozzájárul a kastélyok népszerűségéhez.

H2. A társadalom egy bizonyos része az arisztokrácia közvetlen vagy közvetett jelenléte miatt választja úticélul az egyes kastélyokat, mint turisztikai desztinációt.

A primer kutatás során a különböző felületeken, hozzászólások formájában közzétett vélemények elemzéséből kiderült, hogy a hozzászólók 6.6%-át ugyan, de befolyásolja az arisztokrácia egyfajta jelenléte az egyes kastélyok, mint úticél kiválasztásában. A szövegelemzések eredményei, tehát bizonyítják a hipotézist.

7 ÖSSZEFOGLALÁS

A dolgozat témáját az erdélyi magyar arisztokrácia, illetve az egyes nyugat-európai királyi családok és ikonikus történelmi személyiségek úgynevezett uralkodói kultuszának a jelenkor társadalmában, ezáltal pedig a turizmusiparban betöltött szerepe képezi. A kutatás, szekunder és primer módszereket alkalmazva összesen négy erdélyi magyar nemesi családra, név szerint: a Mikes-, Kálnoky-, Teleki- Rhédey-családok, négy híres nyugat-európai arisztokrata személyiségre: VIII. Henrik, Erzsébet királynő; XIV. Lajos, a Napkirály, ill. Bonaparte Napóleon és azok, ma idegenforgalmi funkcióval ellátott rezidenciáira (zabolai Mikes-, miklósvári Kálnoky-, gernyeszegi Teleki-, erdőszentgyörgyi Rhédey-, továbbá a Windsor-i, Versailles-i, Fontainebleau-i kastély és Buckingham Palota) terjedt ki.

Az elméleti vonatkozásokat tekintve főként az erdélyi magyar nemesség és a nyugat-európai arisztokrácia életének bizonyos szakaszaira – az előbbiek esetében különös tekintettel a XX. század hányatott évtizedeire – egyaránt kitérek, beleértve a kastélyaik történeti, építéstörténeti fejlődését is, a restitúciótól egészen mai rendeltetésükig. Az erdélyi arisztokrácia erejének megbénítása, tekintélyvesztése több hullámban történt, aminek eredményeként a jogfosztottá vált, a nép ellenségének titulált nemesi családok minden ingó- és ingatlanvagyonukat elvesztették, amelyeket csak a rendszerváltozást követő restitúciós törvények megjelenésével igényelhettek vissza. A kommunizmus évtizedeit megsínyló rezidenciák egy része visszakerült jogos tulajdonosaihoz, jó néhány viszont a sokszor évekig elhúzódó visszaigénylési perek ideje alatt bekövetkező állagromlás, a különböző antropogén beavatkozások, vagy egyszerűen az érdektelenség következtében az enyészet martalékává vált. Ezzel szemben a nyugat-európai arisztokráciát nem érte ilyen jellegű demoralizációs, destabilizációs folyamat, kastélyaik többségében érintetlenek maradtak.

A kutatás mindemellett rávilágít az arisztokrácia az elmúlt évszázad során alapjaiban megváltozott társadalmi szerepére is. Az egykor a világ politikai-gazdasági életében a tekintély megjelenítőjeként mutakozó arisztokrácia hatalma mára szimbolikussá vált, tagjai csupán reprezentatív szerepet töltenek be társadalmunkban. Mindemellett az is elmondható, hogy a jelenkor embere általában pozitív megítélésben részesíti az arisztokráciát erdélyi és külföldi viszonylatban egyaránt.

A dolgozat második részében, a primer kutatás keretében elvégzett webes tartalomelemzés folyamata és eredményei kerültek bemutatásra. A különböző felületeken a kastélyokról közzétett hozzászólások és értékelések vizsgálata alapján a következő főbb megállapításokra jutottam:

- Átlánosságban véve a megadott kulcsfogalmakat tartalmazó hozzászólások aránya az adott felületeken közzétett összes hozzászólás 6.6%-át teszi ki. Az erdélyi kastélyok esetében ez az érték 8.7%-ra nő.
- Az erdélyi kastélyokról főként hazai fogyasztók fejtették ki véleményüket, ezzel szemben a nyugat-európai társaikat kivétel nélkül túlnyomó többségben az amerikaiak értékelték, viszont az angliai rezidenciák esetében a belföldi hozzászólók aránya is jelentős.
- A látogatás módja szerint a hozzászólók többsége párban vagy családjukkal látogatott el ezekhez a desztinációkhoz.

Összességében elmondható, hogy az arisztokrácia a társadalom egyedi szeletét képezve, immár szimbolikussá vált hatalmával, az ikonikus tagjait övező – meghatározó jellemük révén kialakult – kultusz hatással van a kastélyok vonzerejének bizonyos szegmensére, ezáltal pedig befolyást gyakorol a turizmusiparra.

8 FELHASZNÁLT IRODALOM

- **Kötet, könyv nyomtatva**

BICSOK ZOLTÁN, ORBÁN ZSOLT: *Isten segedelmével udvaromat megépítettem. Történelmi családok kastélyai Erdélyben* (Gutenber Kiadó, Csíkszereda, 2011) 32. p.

CSINTA SAMU: *Erdély újranevesítői. Arisztokraták honfoglalása* (Heti Válasz Kiadó, 2015) 71, 87-88, 92, 103-119, 144, 156, 164-165, 172. p.

CSINTA SAMU: *Arisztokraták honfoglalása. Erdély újranevesítői II.* (Heti Válasz Kiadó, 2016) 122-123. p.

FELEKI LÁSZLÓ: *Napoleon utókora* (Magvető Kiadó, Budapest, 1979)

PONT CSOPORT: *Kastély Erdélyben Stratégia 2016-2025* (PONT csoport, 2016) 33. p.

SCHOLTEN, JAAP: *Tovarăşul baron. O călătorie în lumea pe cale de dispariţie a aristocraţiei transilvănene* (Corint Kiadó, Bukarest, 2015) 436, 438. p.

- **Adatok az interneten**

IPSOS Global Advisor: *International perceptions of the Royal Family* (2018)
[<https://www.ipsos.com/ipsos-mori/en-uk/royal-wedding-2018-international-perceptions-royal-family>]

STATISTA adatai:

A kulturális helyszínek látogatottsága Ile-de-France régióban (2015)
[<https://www.statista.com/statistics/760836/number-visitors-cultural-sites-ile-de-france-department-region/>], letöltve: 2020. március

A brit királyi birtokok évi összes látogatószáma (2019)
[<https://www.statista.com/statistics/373081/uk-royal-tourism-admission-numbers-by-establishment/>], letöltve: 2020. március

TRIPADVISOR adatai:

Buckingham Palota: [https://www.tripadvisor.com/ShowUserReviews-g186338-d187549-r18990258-Buckingham_Palace-London_England.html]

2C4258168%2C4260007%2C4270442%2C4274032%2C4291318%2C4305595%2C4306835%2C4308216%2C4309598%2C4317915%2C4328159%2C4329288%2C4333265%2C4357967%2C4364503%2C4366684%2C4366858%2C4367773%2C4367954%2C4369397%2C4373084%2C4270859%2C4284970%2C4291517%2C4316256%2C4356900&hl=ro&gl=ro&un=1&rp=EO KL3ayjrYX5BBDii92so62F-QQ4AkAASAE&ictx=1&sa=X&utm_campaign=sharing&utm_medium=link&utm_source=htls&hrf=IgNST04qFgoHCOQPEAUYEhIHCOQPEAUYEexgBKACCASQweDQwYjQ5MjZhMDY3ZjdmNzc6MHg0ZjIxNTZhMzU5NzQ1ZTKaASYaJDB4NDBiNDkyNmEwNjdmN2Y3Nzo weDRmMjE1NmEzNTk3NDVIMg]

Rhédey-kastély:

[https://www.google.com/search?sxsrf=ALeKk03TH41SB82cadUgqmDrpH35IhNLjw%3A1588062501123&ei=JemnXoGHB6SHrwSErLrwDw&q=erd%C5%91szentgy%C3%B6rgy+rh%C3%A9dey+kast%C3%A9ly&oq=erd%C5%91&gs_lcp=CgZwc3ktYWIQARgCMgQIIxAnMgQIIxAnMgQIIxAnMgQIIADIECAAQzICCAAYAggAMgQIABBDMgUIABCDATICCAA6BAgAEEc6BwgjEOoCECc6BggjECcQEzoECAAQEzoGCAAQHhATUOjLAVjgsQJgqMcCaAlwAngEgAGgA4gBvx2SAQowLjEwLjYuMS4xmAEAoAEBqgEHZ3dzLXdperABCg&sclient=psy-ab#lrd=0x474ba61bfb91b93b:0xbc98457645273aca,1]

Teleki-kastély:

[https://www.google.com/search?sxsrf=ALeKk02EKSMKIWWmksqprrmJXo2uWRnXWQ%3A1588062435166&ei=4-inXoPOCaSOrwTR5pAY&q=gernyeszegi+teleki+kast%C3%A9ly&oq=ge&gs_lcp=CgZwc3ktYWIQARgAMgQIIxAnMgQIIADICCAAYAggAMgQIADIFCAAQgwEyAggAMgQIADICCAAYAggAOgcIIXDqAhAnULHNA1jy6ANgmvcDaAFwAHgFgAGiBIgB-RaSAQkyLTUuMy4wLjGYAQCgAQGqAQdnd3Mtd2l6sAEK&sclient=psy-ab#lrd=0x474a35619554e9ed:0x9bac230908dfe34,1]

- **Tanulmányok az interneten**

BIRÓ ALBERT: *A magyar és a román kárpótlás alapjainak összevetése* (2019) 102-104. p. [https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino11-2-05-Biro.pdf]

BODROGAI LÁSZLÓ: *A keresleti és kínálati oldal összehasonlító elemzése a hazai turizmusban az Esterházy kastélyegyüttes és térsége példáján* (2019) 59. p. [http://real-phd.mtak.hu/797/3/Bodrogai_Laszlo_phd_ertekezes.pdf]

SZTÁRAYNÉ KÉZDY ÉVA: *Restitutio in integrum?* (2019) 9-13, 16. p. [https://prominoritate.hu/wp-content/uploads/2019/05/ProMino-1704-01-SztarayKezdy.pdf?fbclid=IwAR1K5rAQh8dQVyFV_0hDf30j7HOvdY71a2CEDl9swetdQtjq7ODa6jEJeUo]

ZSIGMOND ANDREA: *Kultusz kutatás* (2018) [http://communicatio.hu/doktoriprogramok/kommunikacio/belso/bevhumankomm/20081/kultusz kutzsigmonda.htm]

- **Cikkek az interneten**

ÁGOSTON BALÁZS: Restitúció, az elvitatott magyar örökség. *Erdélyi Napló* (2018. április) [https://erdelyinaplo.ro/aktualis/restitucio-az-elvitatott-magyar-orokseg]

BEDE LAURA: Premierkoncertek a nemesi hangulatú erdélyi fesztiválokon. *KrónikaOnline* (2020. március) [https://kronikaonline.ro/szines/premierkoncertek-a-nemesi-hangulatu-erdelyi-fesztivalokon?fbclid=IwAR2aU61V5FmMbvGf2_zH0FozZnfPY61GJUX5al6pFKZroM6zR2YAaQD8EU]

HAHNER PÉTER: Bonaparte Napoleon. *RubicOnline* [http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/bonaparte_napoleon]

KISS-DOBOS LÁSZLÓ: A személyi kultusz. *Célpontban* (2018. január) [https://celpontban.blog.hu/2018/01/10/a_szemelyi_kultusz]

TARJÁN M. TAMÁS: 1715. Szeptember 1. A Napkirály halála. *RubicOnline*
[http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1715_szeptember_1_a_napkiraly_halala/]

Királyságok a mai Európában. *Múlt-kor történelmi magazin* (2013. Tavaszi szám) 1, 6. p.
[https://mult-kor.hu/20130201_kiralysagok_a_mai_europaban?pIdx=9]

- **Honlapok**

Buckingham Palota:
[<https://www.royal.uk/search?tags%5B0%5D=Buckingham%20Palace>]

Fontainebleau-i kastély: [<https://www.chateaudefontainebleau.fr/>]

Kálnoky-kastély: [<https://visitcovasna.com/hu/places/kalnoky-kastely-erdelyi-elet-muzeuma-hefa6ufu8ayldw>]

Mikes-kastély: [<https://www.zabola.com/>]

Rhédey-kastély: [<https://erdoszentgyorgy.ro/turizmus/rhedey-kastely/>]

Teleki-kastély: [<http://www.gernyeszeg.com/>]

Versailles-i kastély: [<http://ee.france.fr/hu/discover/versailles-i-kastely-felfedezese>]
[<http://en.chateauversailles.fr/>]

Windsor-i kastély: [<https://www.rct.uk/visit/windsor-castle>]

Kastély Erdélyben: [<https://www.kastelyerdelyben.ro/>]

- **Interjúrészek az interneten**

MARGITTAI GÁBOR: Tiltott kastély. *Az erdélyi magyar arisztokrácia pokoljárása-1949. március 2.* (2019) [<https://www.youtube.com/watch?v=z49Tes-AWhs>]

Trendelő: Az élet Erdélyben nemesként. *Erdélyi Magyar Televízió* (2016. január 28-i adás) [<https://www.youtube.com/watch?v=hnpk5CX3UzI&t=2047s>]